

TECHNIKY SMALTU/EMAILU V UMĚLECKÉM ŘEMESLE

Smalt/email je sklovitý povlak, který je nataven na podkladový kovový materiál. Smalty se nanášejí ve formě vodných suspenzí nebo práškových směsí, které jsou složeny z předtavené frity (např. silikátové sklo) a z dalších přísad. V průběhu staletí se vyvinula celá řada umělecko-řemeslných technik smaltování, z nichž nejdůležitější jsou uvedeny v následujícím přehledu. Znalost postupů zhotovení jednotlivých emailů je základem pro pochopení rozvoje umění a řemesla smaltování, stejně tak i pro datování artefaktů, určení způsobů jejich poškozování a stanovení vhodných metod ošetření.

Émail cloisonné / Příhrádkový email

Základem techniky je zhotovení příhrádek (z franc. *cloison* – příhrádka), které jsou ohraničeny stříbrným, zlatým, popř. měděným drátkem nebo páskem přichyco-

Kříž zvaný Závišův z klášterního pokladu Cisterciáckého opatství Vyšší Brod, detail cloisonné výzdoby z 10. až 12. století.
Foto © Cisterciácký klášter Vyšší Brod / Bohumil Kostohryz, boshua

ným na podkladovém materiálu z obdobných slitin kovů. Do takto vytvořené struktury příhrádek (buněk) se nanesou email ve formě prášku nebo pasty. Výsledná tloušťka emailu je dána opakovaným nanášením vrstev a jejich vypalováním. Hrázky zabraňují difúzi jednotlivých použitých barev emailů a zároveň zajišťují jejich mechanickou přilnavost k povrchu. Po dosažení požadované tloušťky výzdoby jsou příhrádky viditelné pouze jako jemná síť uvnitř emailování. Proces aplikace je zakončen jemným broušením a leštěním za účelem sjednocení povrchu a zvýraznění jednotlivých barev smaltů. S touto technikou souvisí i rozvoj *filigránu* a používání filigránových drátků pro zhotovování jednotlivých příhrádek.

Nejstarší dochované nálezy v technice cloisonné pocházejí z mykénských hrobů na Kypru z 13. a 11. století př. n. l. Vrcholu tato technika dosáhla v období Byzantské říše, odkud se od raného středověku šířila do západní Evropy i dále na východ do Ruska. Smalty na Závišově kříži pocházejí z 10. až 12. století.

Émail champlévé / Jamkový email

Champlévé je druhá nejstarší emailová technika, pro kterou se v češtině běžně používá i termín *jamkový email/smalt*. Champlévé zdánlivě připomíná cloisonné, ale jeho způsob provedení je opačný. Do základní kovové desky se vyhloubí jamky rytím nebo se připraví přímo odlitím do formy či leptáním. Celkový výsledek působí jemnějším dojmem než cloisonné výrobky. Kov i smalt jsou po vypálení zabroušeny do hladka, takže tvoří jednu rovinu. Použitý kovový materiál musí být podstatně silnější (tloušťky cca 3 až 5 mm) než u cloisonné. Používá se převážně měď a její slitiny (zejména bronz), jelikož při klasickém champlévé obsahujícím zejména opakní smalty by drahé podkladní kovy nevynikly. Časté je ale zlacení okolních nenasfaltovaných ploch.

Champlévé máme doloženo již u Keltů na bronzu či ve starověké Núbii. Největší rozkvět technika zaznamenala v románském období, relikviáře zdobené champlévé emaily představují jeden z vrcholů v dějinách emailu a zároveň patří k nejvýjimečnějším uměleckým předmětům středověku.

Svícen s jamkovým emailem, Limoges (patrně), 12. až 13. století, měď, zlacení, email, v. 220 mm. Foto © Moravská galerie v Brně

Pyxis, Limoges, druhá až třetí čtvrtina 13. století, měď, částečně zlacená, jamkový email, v. 90 mm, Ø 65 mm. Foto © Uměleckoprůmyslové museum v Praze

Kříž s korpusem Krista, Francie, Limoges, po roce 1225, email champlevé na mědi, v. 265 mm, š. 132 mm. Foto © uměleckoprůmyslové museum v Praze

Ostatkový kříž z Českého Dubu, 13. až 14. století, slitina mědi, zlacení, sklo, jantar, email, dřev; v. 230 mm. Přední strana kříže – originál a kopie vlevo; zadní strana kříže – originál a kopie vpravo. Foto © Podještědské muzeum a knihovna v Českém Dubu
Zbytky smaltu zdobí dvouramenný ostatkový kříž nalezený v roce 2003 při archeologickém výzkumu pohřebiště ze 13. a 14. století na místě bývalé johaniánské komendy v Českém Dubu. Kříž se řadí mezi pozdně románské, velmi vzácně dochované zlatnické památky na území České republiky. Během jeho uložení v zemi došlo k značné destrukci zahrnující rozsáhlou korozi kovových částí i skla včetně smaltů. Kříž je vyroben z měděného plechu zlaceného v ohni, přibitého mosaznými hřebíčky na jádro z dubového dřeva. Na přední straně je plech zdobený rytou výzdobou a čtrnácti kameny – z jantaru, smaltu a skla. Schránky pro uložení ostatků jsou ze zadní strany uzavřené pozlacenými měděnými destičkami zdobenými modrozeleným smaltem. Emailová červená výzdoba je dochovaná i na roušce Krista. Kopii ostatkového kříže z Českého Dubu zhotovil akad. sochař Andrej Šumbera. (AS)

Monstrance Zlaté slunce Moravy, Brno, Andreas Vogelhundt, 1748–1750, zlato tepané, cizelované a ryté, email, stříbro, smaragdy, diamanty, broušené sklo; v. 71,8 cm, Ø nohy 20,5 × 28 cm, š. koruny 36 cm, Římskokatolická farnost sv. Václava v Olomouci. Foto © Muzeum umění Olomouc, Markéta Ondrušková

Vznik zlaté monstrance bohatě zdobené diamanty a smaragdy byl v minulosti spojován se jménem olomouckého biskupa, kardinála Wolfganga Hanibala ze Schrattenbachu (biskupem 1711–1738), který na její zhotovení odkázal své klenoty. Skutečnou objednatelkou díla se však stala olomoucká kapitula až deset let po Schrattenbachově smrti. Monstranci zhotovil brněnský zlatník Andreas Vogelhundt podle návrhu olomouckého sochaře Jana Antonína Richtera, do její výzdoby však byly zakomponovány také některé starší prvky z dnes již neznámých předmětů, ať již byly součástí biskupova odkazu, či náležely k dalším pozůstalostem k němu připojených (například kanovníka a dómského děkana Jiřího Jindřicha Mayera z Mayerswaldu či biskupa Jakuba Arnošta z Liechtensteinu). Monstrance náleží k baroknímu typu sluncového ostensoria. Přes vysokou úroveň zlatnického zpracování bohatého, místy do velmi vysokého reliéfu vytepaného a precizně cizelovaného ornamentálního dekoru je její výtvarné působení založeno především na efektním optickém účinku drahých kamenů. Zcela unikátní prací je pak emailový štítek na zadní straně nohy monstrance vytvořený kombinací hned několika emailéřských technik – přihrádkovým, jamkovým i malovaným email, opakním i transparentním, jehož podklad je zdoben rytím a puncováním (fr. *email translucide sur basse taille*). Výjev představuje sv. Václava na gotizujícím trůnu, doplněném vinařskými noži z rodového erbu olomouckého biskupa, kardinála Františka z Dietrichsteinu (biskupem 1599–1636) a třemi erbovními štítky u nohou – erby olomoucké kapituly a císaře Ferdinanda II. Jde o znak olomoucké kapituly, které 18. srpna 1623 na popud kardinála Dietrichsteina udělil císař Ferdinand II. čestný titul „věrná“. Na zlatém podkladu provedený smalt byl nejspíše původně součástí některého z luxusních liturgických předmětů olomoucké kapituly z Dietrichsteinovy donace. Ve své době nemá v kvalitě provedení adekvátní srovnání a je autorsky spojován se zlatníkem a emailérem císařského dvora ve Vídni, Ferdinandem Kunathem, který práci provedl kolem roku 1650. (HZ)

Náramek s miniaturami ženských postav v krojích z různých oblastí Švýcarska, Švýcarsko, kolem 1830, zlato, filigrán, email; d. 185 mm.
Foto © Moravská galerie v Brně

Náhrdelník s opálem, Rakousko, 1840–1850,
zlato, opál, email; d. 40 cm, d. 55 mm.
Foto © Moravská galerie v Brně

Souprava šperků v původní etui (náramek, náušnice, brož),
Rakousko (?), kolem 1850–1855
zlato, email, říční perličky; náramek Ø 70 mm; náušnice v. 30 mm, š. 22 mm,
brož v. 57 mm, š. 35 mm, etue v. 132 mm, š. 135 mm.

Foto © Slovenské národné múzeum – Historické múzeum

Nejzajímavější a poměrně ucelenou část sbírek šperků Slovenského národného múzea – Historického múzea tvoří šperky z období 1840–1880, jejich velká část je zdobená emailem, nejčastěji technikami cloisonné, champlevé a technikou malovaných miniatur. Obsahuje zlatnické práce především z Rakouska, Německa, Česka a Slovenska hlavně pro měšťanskou klientelu. Souprava zlatých šperků je jednou z méně často zastoupených kompletních kolekcí a navíc se dochovala i s původní etuí. Velký stylizovaný list je částečně zdobený gravírováním a částečně modrým emailem, naneseným na plasticky rytím upravený povrch. (AM)

Vodní dýmka, Írán, 19. století; měď, tepání, email, v. 38 cm, Ø 13 cm. Foto © Moravská galerie v Brně

Vodní dýmka stejně jako vykuřovadlo vonných silic je typickým atributem orientálního společenského života. Zájem o předměty z Blízkého i Dálného východu kulminoval v evropském prostředí kolem poloviny 19. století, tehdy vzniklo v Praze soukromé Náprstkovo muzeum se sbírkami východoasijských kultur. Emailovou technikou je pokryto celé tělo nádoby ve tvaru vejce se špicí. Pestře barevné jsou figurální a květinové motivy ve stylu perských miniatur. Stylizované obličejové krásných mladíků a dívek jsou typickými pro Íránské umění 18. a 19. století za vlády dynastií Zandovců (1750–1794) a Kádžárovců (1789–1925), do té doby bylo portrétní malířství v orientálním prostředí nemyslitelné. (AK)

Kavukluk – nástěnná police na odkládání fezů, Turecko, 18. až 19. století; dřevo zdobené tepaným mosazným plechem a emailem, v. 92,5 cm, š. 32 cm, h. 26 cm. Foto © Moravská galerie v Brně

Na vysokém výrazně tvarovaném zadním svislém dílu je vodorovně připevněná kruhová policička, pod ní dvě menší kruhové policičky vedle sebe. Tělo police je ze dřeva pokrytého tepaným plechem, dozdobeným barevnými emaily s rostlinným ornamentem. Na zadním dílu pod policemi v kruhovém medailonu je malovaná architektura, na spodní straně velké policičky žlutá šesticípá hvězda. V horní části zadního dílu také medailon s architekturou zdobenou „tureckým“ půlměsícem, v široké části proti sobě pár lvů, mezi nimi postupně se rozvětřující stonek, olistěný, opatřený několika květy vždy v páru. Horní plocha policiček nezdobena. Okraje policiček opatřeny plasticky kovaným plechem vyřezávaným dle kontury rostlinného ornamentu. (AK)

Věra Janoušková, Kříž, 1967, sklolaminát, smalt, v. 101,5 cm.
Foto © Moravská galerie v Brně

Podobné asambláže známe například u autora Karla Nepraše², který od poloviny šedesátých let vytvářel svařované sochy z trubek a jiných kovových materiálů. Neužíval však cíleně smaltované předměty, ale jen jako občasný prvek na barevné doplnění jinak barevně strohé asambláže. Shodné teoretické přístupy jako čeští autoři využívá celá řada umělců světových, liší se často jen ve využití druhu materiálů, které do asambláží skládají. Například britský umělec Ptolemy Erlington³ skládá zvířecí a fantaskní figury ze ztracených poklicí od automobilových kol a zaměřuje se na poklice s firemními symboly, které jsou často prove-

Jana Cepková, Podvečer, 1976, emailovaný obraz na mědi, v. 30 cm, š. 21 cm. Foto © Moravská galerie v Brně

- 2 Karel Nepraš (1932–2002 v Praze). Sochař, malíř, grafik a profesor pražské AVU. Pražskou Keramickou školu studoval v letech 1948–1951. Jeho spolužákem a velkým kamarádem mu zde byl pozdější malíř Bedřich Dlouhý. Od roku 1952 studoval Nepraš pražskou AVU v sochařské škole profesora Laudy. Zde se seznámil s Janem Koblasou a s Jaroslavem Vožniakem. Trojice Nepraš – Dlouhý – Koblasa se později stala hlavním činitelem neoficiální dadaisticko-surrealistické skupiny, která pomocí velice vtipných a úderných recesí reflektovala absurditu tehdejšího režimu.
- 3 Narozen roku 1965, studoval Vysokou školu designu a umění v Bradfordu a Ilkley Community College, vystavoval v Brightonu, Haslemere, Rutland, Salisbury, Skotsku a také v Barceloně ve Španělsku a Aténách v Řecku.

Rozličné předměty se smaltovanou úpravou dokumentují i sbírky Technického muzea v Brně. Foto © Technické muzeum v Brně

Kdysi dominantní podniky rodiny Bartelmusů objemem výroby, významem i pověstí překonala koncem 19. století nová brněnská firma. Vybudovali ji dva židovští spříznění společníci Ignaz Gottlieb a Wilhelm Brauchbar, kteří převzali upadající firmu rodiny Czerwinků. Ta továrnu na výrobu smaltovaného nádobí provozovala již od roku 1855. Gottlieb a Braubacher provoz zaměřený původně na výrobu smaltovaných litinových kotlů oživil pod složitým názvem *Brünnner Emailgeschirrund Blechwaren Fabrik Brauchbar & Gottliebvormals Heinrich Czerwinka's Witwe&Sohn*. Koncem osmdesátých let 19. století vybudovali tovární komplex na Starém Brně mezi ulicí Rybářskou a řekou Svratkou. Výrobní program orientovali na smaltované bílé nádobí s jednoduchým dekorem, který měl exportní potenciál (Rusko, Čína, Anglie, Amerika) a jistým a prestižním zákazníkem firmy se již v devadesátých letech stala c. a k. armáda (misky, várnice, pláště granátů, přilby, vojenské postele aj.). V meziválečném období firma spolupracovala s brněnskou Zbrojovkou a byla též subdodavatelem plzeňské Škodovky. Civilní výrobní program se nadále soustředil na žádané smaltované nádobí, které se ze tří čtvrtin exportovalo. Spolehliví a spokojení odběratelé dopomohli podniku k pozici jednoho z nejúspěšnějších provozů v rámci Československa. Těsně před okupací židovští majitelé firmu včetně veškerého vybavení a know-how prodali olomoucké akciové společnosti *J. Ottahal & syn*, svému věřiteli a největšímu velkoželezářství na Moravě, která pokračovala v dosavadním výrobním programu.¹⁰ Potomkům zakladatelů se podařilo před nacistickou mocí uprchnout do Anglie a Brazílie, perzekuci nepřežila pouze vdova po Rudolfu Gottliebovi, která zahynula v Terezíně.¹¹

Po válce byly všechny provozy (část jich byla poškozena při bombardování během osvobození města) jako německý majetek zkonfiskovány a okamžitě znárodněny a majetek společnosti byl včleněn do *n. p. Sfinx, spojené smaltovny*. Tradiční výroba smaltovaného nádobí byla v době řízeného hospodářství omezována a postupně převedena do centrály v Českých Budějovicích. Hlavní výrobní náplní se staly smaltované vany, sprchové mísy a sprchové kabiny, později v rámci restrukturalizace svi-

tidla, hliníkové nádobí a bezpečnostní kabiny traktorů. Od roku 1969 se podnik opět stal suverénním a fungoval pod názvem *Brnosmalt* (od 1983 *Agrozet*, od 1990 *Elplast*). Areál hlavního závodu je dnes využíván výrobcem svítidel.¹²

Zrušená a postupně likvidovaná továrna (Sfinx) v Hrnčířské ulici (foto Josef Čoupek 21. 4. 1964). Zdroj: AMB, U 5, Xla-94

Katalog s nabízenými smaltovanými výrobky ze zahraniční produkce. Z podnikového archivu firmy SFINX, spojené smaltovny a továrny na kovové zboží, a.s. Praha – závod Brno, 1865 – 1947. Zdroj: MZA, fond H 91, kart. 6, inv. č. 37, fol. 12.

10 Moravský zemský archiv v Brně, fond H 92 – J. Ottahal a syn, a. s., Olomouc, závod Brněnská továrna na smaltované a kovové zboží, dč. Bratří Gottliebové a Brauchbar, inv. č. 3, kart. 1, nefol., dále inv. č. 7, kart. 1, fol. 21r–24r, 38r–43r

11 Smutný, Bohumír: Příspěvek k dějinám firmy Bratří Gottliebové a Brauchbar v Brně v meziválečném období. *Brno v minulosti a dnes* 12, 1994, s. 121–128.

12 Smutný, B.: *100 let národního podniku Brnosmalt*. Brno 1981; Bárta, s. 102.

Záběry ze současné výroby, výroba smaltované cedule v podniku Smaltovna Tupesy. Foto © Technické muzeum v Brně

Záběry ze současné výroby v podniku Smalt s.r.o. Foto © Eva Dosedělová